TÜRKÇE-ARAPÇA DİL İLİŞKİLERİNE ANLAM PENCERESİNDEN BİR BAKIŞ: *TÜRKÇE SÖZLÜK'TEKİ "AR." (ARAPÇA) ETİKETLİ MADDE BAŞI KELİMELERDEKİ ANLAM DEĞİŞMELERİ*

İdris Nebi Uysal

Dil ilişkileri, art zamanlı dil biliminin ilgilendiği konulardan biridir. Kaynaklarda "temas" sözcüğüyle de geçen bu terim, muhtelif nedenlerle karşı karşıya gelen dillerin etkileşimini anlatır. Temaslar, dillerde veya dillerden birinde farklı dil bilgisel/dil bilimsel düzeylerde yenilikler, değişiklikler meydana getirir. Temas sonunda yaşanan alışveriş ve değişmeler, bunların hangi yön, düzey ve boyutta gerçekleştiği, dil ilişkileri üzerine yapılan çalışmaların ortaya koyduğu verilerdendir. Bir dilin tarihine ışık tutan ve dilde meydana gelen değişmeleri izleme imkânı sağlayan bu bilgiler; tarih, sosyoloji gibi birçok disiplin için de önemlidir.

Toplumlar, tarih boyunca birbirleriyle türlü ilişkiler içine girmiştir. Ticaret, seyahat, savaş, göç, din, eğitim gibi faaliyet ve koşullarla kurulan temasların, kültür ve dile yansımalarının olması kaçınılmazdır. Toplumsal ilişkiler, araştırmacıların da ifade ettiği gibi, aynı zamanda birer dil ilişkisidir. Başka bir deyişle toplumlar arası etkileşimin sonuçlarının açık şekilde görüldüğü alanların başında dil vardır. Bir dilin söz varlığına, ses dizgesine yahut söz dizimine bakarak bu etkileşime dair çok şey öğrenilebilir.

Türkçenin dünya dilleriyle ilk teması Çince, Moğolca, Sanskritçe gibi komşu dillerle olmuştur. Bu temasların tarihin bilinmeyen dönemlerinde başladığı bilinmektedir. Türkçenin, başka dillerle tanışmasına aracılık eden İran dilleriyle karşılaşması da Eski Türkçe döneminden önce gerçekleşmiştir. İran asıllı Soğd ülkesinin Köktürk egemenliğine geçmesinden sonra Türk ve İran kavimleri arasında başlayan siyasi, ekonomik, askerî ilişkiler ve bunlara bağlı olarak gelişen iki dilin birbirini etkileme süreci on dört asırdır kesintisiz sürmektedir. Türkçenin Arapçayla teması ise İran dilleriyle karşılaşmasından sonra olmuştur. Bu ilişki, Farsça vasıtasıyla sağlanmıştır. İki dilin tanışmasını, Arapların Bulgarlarla karşılaşmasına kadar götüren kaynaklar da vardır. Türklerin İslam dinini kabulünden sonra hızlanan Türkçe-Arapça ilişkileri, Arapçanın din dili olması nedeniyle ilerleyen dönemlerde çok geniş bir alana yayılmıştır. Bu temasın sonucu olarak yüzlerce kelime, edat vb. dil malzemesi Arapçadan Türkçeye girmiştir.

Sözü edilen yapıların dilimizdeki serüveni, Türkolojide çeşitli araştırmalara konu olmuştur.

Geçtiğimiz yılın son günlerinde Türk Dil Kurumu (TDK) Yayınları arasından çıkan ***Türkçe Sözlük'te "Ar." (Arapça) Olarak Etiketlenen Madde Başı Kelimelerdeki Anlam Değişmeleri***[1] isimli çalışma, bin yıldan uzun bir geçmişe sahip Türkçe-Arapça temasının hatırasını taşıyan söz varlığı unsurları üzerine hazırlanmıştır. Sevsen Abuhannoud Büyük imzalı bu kitap, bugün Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılan Arapça kelimelerdeki anlam değişmelerini ele almıştır. Kitap, 2021 yılında doktora tezi olarak savunulan çalışmanın yayına dönüştürülmüş hâlidir. Eser; "Giriş, Anlam Değişmeleri, Alıntılama, Bulgular ve Yorumlar, Sonuç ve Öneriler, Kaynakça ve Dizin" bölümlerinden oluşmaktadır.

Araştırmacı, "Giriş" bölümünde dil, iletişim, dil ilişkileri gibi kavramları izah ettikten sonra sözü iki dilin karşılaşmasına ve bunun Türkçeye yansımalarına getirir. Abuhannoud Büyük, kitabın ilerleyen sayfalarında çalışmasının amacı, yöntemi, cevabını aradığı soruların üzerinde durur. Ardından çalışma süresince yararlandığı ve esas aldığı Türkçe ve Arapça sözlükleri tanıtır. TDK ***Türkçe Sözlük***'ün (TS) 2011 yılında kullanıcıyla buluşan 11. baskısının esas aldığı çalışmada yazar, mevcut genel sözlüklerden yalnızca ***Misalli Büyük Türkçe Sözlük***'ten (MBTS) yararlanmıştır. Araştırmacının, TS ve MBTS kadar yaygın olan ***Ötüken Türkçe Sözlük*** (Yaşar Çağbayır) ile ***Doğan Büyük Türkçe Sözlük***'ü (D. Mehmet Doğan) listesine almaması önemli bir eksiklik olmuştur.

Araştırmacı; "Anlam Değişmeleri" başlıklı bölümde anlam değişmesinin tanımı, kuralları, nedenleri ve türleri hakkında bilgiler vermiştir. Bunu "Alıntılama" başlıklı bölüm izlemiştir. Türkolojide "ödünçleme, kopyalama" gibi terimlerle karşılanan bu durum için yazarın tercihi, "alıntılama" olmuştur. Bu, doğru bir karardır zira farklı terimler önerilse de yaygın ve doğru olan "alıntılama"dır. Araştırmacı bu kısımda terimler hakkında kısaca bilgi verdikten sonra alıntılamanın biçimleri ve sebepleri konusunu ele almıştır.

Çalışmanın makro yapısını oluşturan kısım, "Bulgular ve Yorumlar" bölümüdür. Buradaki bilgilerden, çalışmanın "başka anlama geçiş", "anlam genişlemesi" ve "anlam daralması" şeklinde üç başlıkta yürütüldüğü görülür. Bunlara ek olarak yazar; "Türkçede Arapça köklerden türetilip Arapçada kullanılmayan kelimeler" ile "TS'de 'Ar.' olarak etiketlenen ancak Arapçada bulunmayan ve kullanılmayan kelimeler"i de listeler.

Araştırmacının incelediği toplam kelime sayısı 6.512'dir (Abuhannoud, 2023: 229)[2]. Bunlar, kendi ifadesiyle "harf, kelime, edat, cümle ve şibh cümleden (eksik cümle)" ibarettir. İnceleme sonucunda Abuhannoud Büyük, anlamı değişen 1.259 kelime belirlemiştir. Başka anlama geçen sözcük sayısı 611, anlam genişlemesine uğramış kelime adedi 603, anlamı daralan kelime sayısı ise 45'tir. ***TS***'de Arapça köklerden türetilen ancak Arapçada kullanılmayan kelimelerin sayısı 168'dir. Sözlükte yer alan fakat Arapçada bulunmayan ve kullanılmayan kelime sayısı ise 19'dur.

Araştırmacı (Abuhannoud, 2023: 230), anlam değişmesine yol açan faktörleri de dört madde şeklinde vermiş fakat bunlara ilişkin rakamları

1 Sevsen Abuhannoud Büyük, ***Türkçe Sözlük'te "Ar." (Arapça) Olarak Etiketlenen Madde Başı Kelimelerdeki Anlam Değişmeleri***, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2023, 280 s.

2 Bu rakam ***TS***'de 6.516 olarak verilmiştir (s. 2674).

paylaşmamıştır. Kitabın sonraki baskılarında bu rakamların verilmesi yararlı olacaktır.

Türkçe, çeşitli dillerden alınmış sözcüklerin görülebileceği bir dildir. *TS*'nin (s. 2674) 11. baskısındaki verilere göre dilimizde en az 30 dilden kelime vardır. Alıntıların dillere göre dökümü şöyledir: Arapça 6.516, Fransızca 5.540, Farsça 1.375, İtalyanca 607, İngilizce 518, Rumca 448, Almanca 105, Latince 68, Rusça 39, Yunanca 37, İspanyolca 31, Ermenice 24, Bulgarca 22, Macarca 15, Japonca 13, Moğolca 12, İbranice 8, Fince 2, Malayca 2, Portekizce 2, Soğdca 2, Arnavutça 1, Fince 1, Korece 1, Sırpça 1, Slavca 1. Bu dillere ait kelimelerin toplamı 15.391'dir. Ayrıca sözlükte muhtelif köprü diller vasıtasıyla Türkçeye Amerika, Brezilya, Madagaskar, Maldivler yerlilerinin dilinden girmiş az sayıda kelimenin olduğu belirtilmiştir. Bu durumda sözlükte en az 15.400 alıntı kelimenin yer aldığı söylenebilir. Kelimelerin 7.929'u (%51) Doğu, kalanı (%49) ise Batı dillerinden geçmedir. *TS*'nin 2023'te yapılan son baskısında ise buna ilişkin rakamlar yoktur.

11. baskıdaki rakamlar dikkate alındığında *TS*'deki Arapça etiketli kelimelerin oranı % 42 civarındadır. Araştırmacının böyle bir konuya eğilmesi, Arapça alıntıların dilimizdeki seyrini, güncel durumunu ortaya koyması bakımından yararlı olmuştur. Türkçenin çeşitli ameliyelerden geçirerek kendisine mal ettiği bu kelimeler, konuşuru olduğumuz dilin gücünü, insanımızın dili kullanma becerisini gösteren tanıklardır.

Hemen her çalışmada olduğu gibi, bu uzun soluklu çalışmada da bir kısmının dikkatsizlikten kaynaklandığını bir kısmının da bilgi yanlışı olduğunu düşündüğümüz örnekler de vardır. Mesela kitabın "Ön Söz"ünde yazar, çalışmada sözlüğün 2019 baskısının esas alındığını söyler. Oysa 2019 yılında yapılan, 2011'deki baskının tıpkıbasımıdır. Hiç değilse yararlanılan nüshanın tıpkıbasım olduğu bilgisi verilmelidir. Araştırmacı; literatürde, *TS* ve diğer sözlüklerde "eğretileme" (istiare, metafor) şeklinde temsil edilen terimi, "eğretilme" (Abuhannoud, 2023: 26 ve 27) biçiminde yazmıştır. Yine kaynaklarda "iki dillilik" şeklinde geçen terim, yazar tarafından birkaç kez "iki dillik" (Abuhannoud, 2023: 31) olarak yazılmıştır. Bazı kelime ve kavramların yazılışında da ikilikler göze çarpmaktadır: dil bilimciler-dilbilimciler (Abuhannoud, 2023: 29) gibi. Bu ve buna benzer hataların, kitabın bundan sonraki baskılarında düzeltileceğini düşünüyoruz.

Söz varlığı, sözlük bilimi, anlam bilimi, dil ilişkileri gibi dilin farklı alanlarını bir araya getiren bu çalışma vesilesiyle yazarı tebrik ediyoruz.